

Život mezi ekonomy

Souvisí etika chování s povoláním?

Kmen Ekonomů osídlil rozsáhlá území na severu. Jejich země se jeví příchozím nehostinná a ponurá, cestování po ní zanechává v člověku hluboké jizvy. Ekonomové se ale díky dlouhé době adaptace již naučili, jak z ní usilovnou prací vydobýt obživu. Žijí v souladu s nefalšovaným a někdy i nelibostným odkazem svých dávných předků. Mladí jejich kmene jsou vychovávaní k tomu, aby cítili maximální pohrdání vůči snažšímu životu v teplejších oblastech obývaných sousedními kmeny Politů a Sociolů. Přes společný původ jsou vztahy s těmito kmeny velmi omezené, průměrný Ekonom k příslušníkům sousedních kmenů cítí jen opovržení a nedůvěru a tyto emoce jsou z druhé strany opětovány. Společenský styk se sousedy je rovněž omezen množstvím tabu. Extrémní pocit příslušnosti ke klanu, někdy až xenofobie Ekonomů činí život návštěvníka na jejich území těžkým, a někdy dokonce nebezpečným. Tento fakt je pravděpodobně důvodem, proč Ekonomové nebyli dosud systematicky studováni. Informace o jejich sociální hierarchii a způsobech života jsou fragmentální a neověřené. Naléhavě potřebujeme výzkum, který by přinesl více poznatků o chování tohoto kmene.

Text pochází z legendární studie Axela Leijonhufvuda,¹ a přestože byla sepsána před 36 lety, je stále až neuvěřitelně přesná. Podobně jako v jiných vědních oborech se i v ekonomii² tradují charakteristické vlastnosti jejich představitelů, u ekonomů jsou však bezmála všechny negativní – sobeckost, materialismus, zaměření na úspěch a usilování o moc.³ Nad obyčejnými předsudky bychom mohli mávnout rukou až na to, že od sedmdesátých let vznikla řada vědeckých studií – zpravidla vypracovaných ekonomy – které tyto předsudky, či snad lépe potěsuky, potvrdily.

Ekonomové jezdí načerno

Nejprve bylo zjištěno, že studenti ekonomie jsou mnohem náchylnější stát se černými pasažéry.⁴ Černý pasažér je označení pro jednotlivce, jenž získává výhody z libovolné společenské činnosti, aniž se jakkoli podílí na jejích nákladech. Sklon stát se černým pasažérem je experimentálně zjišťován pomocí hry „veřejné blaho“. V její jednoduché verzi obdrží každý účastník experimentu určitou sumu peněz, řekněme 50 korun, a je instruován, aby vložil do „veřejného fondu“ libovolnou část svých peněz, vložené peníze od všech hráčů jsou poté znásobeny, kupř. dvakrát, a nato jsou ve stejném poměru rozděleny mezi všechny účastníky hry bez ohledu na výši jejich příspěvku.

Ve společensky optimálním případě by každý z účastníků měl vložit celou úvodní částku,

jelikož pak je výnos ze hry pro všechny nejvyšší. Máme-li 5 účastníků a každý uloží 50 korun, vklad do fondu by byl 250, po vynásobení 500 korun, každý by pak obdržel rovným dílem 100 korun. Naopak individuálně optimální strategií je nevložit nic. Nevložíte-li nic a všichni ostatní dají opět 50 korun, fond obsahuje 200, po multiplikaci 400 korun, rozdělí se však po 80 korunách pro každého, vy tedy získáte 130 korun (ponechaných 50 a 80 korun z fondu), ostatní jen oněch 80 korun. A jak vypadá herní chování ekonomů? Průměrná výše příspěvku u studentů ekonomických oborů byla 20 % z přidělené částky, zatímco studenti neekonomických oborů přispívali více než dvojnásobně, 42 % z úvodní částky. Hraje-li se hra po více kol bez možnosti potrestat ty, kteří nepřispívají vůbec či přispívají jen málo, výše příspěvků postupně klesá, až dosáhne nuly a kooperace se zhroutí. U ekonomů dochází ke krachu velmi brzy.

Solidaritě nahrazuje korupce

Představte si, že vy a další dvě vám neznámé osoby se účastníte hry, v níž pravděpodobnost vyhrát 200 korun je 2/3 (a tedy pravděpodobnost nevyhrát nic je 1/3). Zároveň před začátkem hry všichni hráči musejí stanovit, jak velkou část ze své výhry by solidárně přenechali spoluhráčům v případě, že by nic nevyhráli.⁵

Nemáte-li ekonomické vzdělání, jste-li žena a vyhrála jste, pak byste jednomu nevyhrávajícímu přenechala zhruba 60 korun. Jestliže nevyhráli oba spoluhráči, přenechala byste každému z nich kolem 40 korun. Jste-li muž, činila by vaše solidarita s jedním nevyhrávajícím 50 korun a s oběma nešťastníky po 30 korunách. Ne tak ekonomové, u nichž jsou tyto solidární příspěvky podstatně menší, a navíc je mužský rod zcela namísto. Studentky ekonomie byly solidární ve stejné míře jako jejich kolegyně z jiných oborů, zatímco mužská část ekonomické vědy by jednomu nevyhrávajícímu dala v průměru jen 20 korun, a pokud by nevyhráli oba spoluhráči, ponechali by jim pouze po desetikoruně.

Nyní zvažme situaci, v níž bylo 4000 korun patřících vašemu zaměstnavateli omylem spláchnuto do odpadu a jediná možnost jak hotovost získat zpět je zavolat instalatéra. Vám byla uložena povinnost dohodnout se s jednou z mnoha firem na podmínkách kontraktu a na celou záležitost dohlédnout. Jeden z instalatérů nabízí, že peníze vytáhne za 400 korun, jiný navrhuje cenu 1600 korun s tím, že vám osobně „přenechá“ 860 korun, a také je tu jeden řemeslník, který navrhuje, že hoto-

PETR HOUDEK

Petr Houdek (*1981) studuje na Fakultě financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické v Praze. Podílí se na výzkumu strategií sociálního chování lidí pomocí experimentálních her, který probíhá na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy.

1) Life among the Econ, Western Economic Journal 11, 327-337, 1973/3, s. 327.

2) Nezaměřovat s „ekonomikou“, tj. hospodářstvím, jak se i u jinak vzdělaných lidí stává, jelikož ta je předmětem zájmu „ekonomie“ coby vědy (obdobně neříkáme, že dotyčný získal doktorát ze života, ale říkáme, že jej získal z biologie). Dále je příhodné odlišit „obchodu“ (anglicky *business*), což je aplikovaná disciplína čerpající z akademické ekonomie leckdy jen okrajově.

3) Gandal N., Roccas S.: Good Neighbors / Bad Citizens: Personal Value Priorities of Economists, Working Paper Series, Foerder Institute 2002.

4) Marwell G., Ames R. E.: Economists free ride, does anyone else?: Experiments on the provision of public goods, Journal of Public Economics 15, 295-310, 1981/3.

5) Kupř. stanovíme, že v případě své výhry dáme jednomu prohrávajícímu 50 korun a každému ze dvou prohrávajících 30 korun, a předpokládáme, že se tak rozhodnou všichni tři hráči. Když poté ve hře nic nevyhraje jeden hráč, obdrží 100 korun (po 50 korunách od obou vyhrávajících), kdyby nevyhráli dva, obdrží každý 30 korun (od jediného vyhrávajícího). Selten R., Ockenfels A.: An experimental solidarity game, Journal of Economic Behavior & Organization 34, 517-539, 1998 (částky jsou upraveny pro náš příklad).

vost z odpadu sice vymámí, ale odpřisáhne, že tam nebyla a vám za zavřené oči předá 2880 korun. Když byli před tuto volbu postaveni studenti, věc pro zaměstnavatele dopadla žalostně, průměrně si řekli o úplatek 1700 korun, třetina o ten vůbec nejvyšší a pouze 12 % z nich se zachovalo čestně. Podle očekávání si o zdaleka nejvyšší úplatky říkali studenti ekonomie, a to bez ohledu na pohlaví.⁶

Šedá teorie a zelený strom života

Zdá se, že nadměrně zjednodušený pohled ekonomické vědy, v němž je člověk považován za maximalizátora užítka sledujícího vlastní zájem, mění čisté duše studentů tak dalece, až se z nich stanou do sebe zahledění sobci. Nicméně laboratorní pokusy mají podstatné omezení, jelikož existuje oprávněné podezření, že studenti budou experimentální hry hrát v souladu s naučenou teorií a pokus považovat za jakýsi test, avšak mimo laboratoř budou naučené teorie brát v potaz. Domněnka byla potvrzena experimentem v „přirozeném“ prostředí. V různých místnostech univerzity, v nichž byly vyučovány ekonomické a neekonomické předměty, byly poztráceny ofrankované obálky s adresou, jež obsahovaly několik bankovek, a zjišťovalo se, z kterého oboru jich studující vrátí nejvíce. Překvapivě byli vůbec nejčestnějšími studenti ekonomie.⁷

Studie ukazující na nesobeckost ekonomů jsou však ryzí vzácností. Většina uzavírá, že studenti ekonomie jsou opravdu jiní, a někteří autoři se obávají, že pomocí indoktrinace ekonomickou teorií vychovávají fakulty opravdu špatné občany. Pravdě bližší je ale alternativní vysvětlení, tedy že egoističtější jedinci mají větší tendenci ekonomii či obchod studovat. Je to pochopitelné, chce-li člověk ve svém životě dosáhnout vyššího materiálního úspěchu, je pravděpodobnější, že půjde studovat ekonomii či obchod než jiný obor.

Prozatím posledním slovem o charakteru studentů ekonomie je dosud nejrozsáhlejší studie, v níž se porovnával poměr studentů různých oborů, kteří přispěli do fondů Curyšské univerzity na podporu sociálně slabých a zahraničních studentů.⁸ O příspěvku do fondu pro své chudší spolužáky se studenti rozhodují před začátkem každého semestru (včetně prvního) a dlouhodobé trvání tohoto programu umožňuje zjistit vývoj poměru přispívajících u různých oborů během studia. Bylo zjištěno, že poměr přispívajících u nově přijímaných studentů ekonomie je skutečně nižší než u studentů ostatních oborů a během let se poté pohybuje u všech oborů obdobně, přičemž nejtědřejší jsou studenti teologie. Při dodatečné analýze bylo rozpoznáno, že nižší úroveň přispívajících v ekonomických oborech způsobují studenti obchodu. Tím byla potvrzena domněnka, že studenti ekonomie se sobci nestávají v důsledku svých studií, ale že sobci inklinují zvolit si ekonomii, respektive obchod coby směr svého vzdělání.

Dobré známky za malé dárky?

Dosavadní poznatky pro studenty ekonomie nevyznívají nejlépe, a bylo by proto s podi-

vem, kdyby jejich vlastnosti neměly důsledky, až zestárnou a budou působit v ekonomickém výzkumu nebo výuce. S neetickým chováním se setkáváme ve všech vědních oborech, skandály s podvrženými výsledky jsou obsahem i běžného zpravodajství. Zároveň se vědecké metody a získané poznatky staly natolik komplexními, že některé chyby (nebo podvody) je téměř nemožné odhalit. Rozsáhlejší data z pochopitelných příčin neexistují a chceme-li se něco dovědět o etice vědecké práce, nezbyvá než se poohlédnout po výsledcích anonymních dotazníkových studií, v nichž vědci referují o svém chování a o představách, jež mají o jednání kolegů. Je patrně zbytečné dodávat, že motivace uvést či pravděpodobnost znát pravdu je, řekněme, limitovaná.

Jeden z rozsáhlejších průzkumů byl proveden na setkání Americké ekonomické asociace, nejprestižnější konferenci akademických ekonomů.⁹ Na otázku, zda zkreslovali data ve vlastním výzkumu, odpověděla souhlasně 4 % účastníků. Na další otázku, jak velká část výzkumu v předních časopisech oboru je patrně zfalšovaná, byla průměrná odpověď přes 6 %.¹⁰ Druhá část výzkumu se zaměřila na „malé zločiny“, jakými jsou nedovolené využití práce někoho jiného (kupř. svého studenta), neoprávněné spolumautorství apod. K nim se přiznalo 9 % ekonomů a předpokládali, že tak činí 15 % jejich kolegů. Poslední skupina otázek se soustředila na nemorální chování při výuce, tedy zda jsou například ochotni přijmout peníze, dárek či sex výměnou za lepší známku pro studenta. Nepřiznal se téměř nikdo z nich a existenci takového obchodu očekávali u 4 % kolegů.

O řezníkovi, sládkovi a pekaři

Uvádí se, že po Bibli je nejcitovanějším dílem historie *Bohatství národů* sepsané „prvním ekonomem“ Adamem Smithem roku 1776. Toto dílo obsahuje notorickou tezi o podstatě tržního procesu, jež je součástí všech úcebnic ekonomie: „Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít... [Každého z nich] vede tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde... Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu společnosti účinněji, než když mu chce opravdu prospět.“

Podstatně méně známou skutečností je, že A. Smith při psaní *Bohatství národů* nutně vycházel ze svého staršího díla *Teorie mravních citů*, jejíž úvodní kapitola začíná slovy „Ať již je dovoleno pokládat člověka za jakkoli sobeckého, přesto v jeho přirozenosti evidentně existují určité principy, které způsobují, že je zainteresován na osudu jiných lidí a že jejich štěstí je pro něj nezbytné, i když z něj nemá nic jiného kromě radosti, že je jeho svědkem.“¹¹ Obě tyto tváře jsou pro člověka důležité, jen by si neměl plést, kterou z nich v dané situaci ukáže.

6) Nejvíce zkorumpovatelní byli studenti ekonomie, nepatrně méně studentky, význačně méně pak studentky neekonomických oborů a překvapivě nejméně zkorumpovatelní byli muži studující neekonomické obory, Frank B., Schulze G. C.: Does economics make citizens corrupt? Journal of Economic Behavior & Organization 43, 101–113, 2000.

7) Yezer A. M., Goldfarb R. S., Poppen P. J.: Does studying economics discourage cooperation? Watch what we do, not what we say or how we play, Journal of Economic Perspectives 10, 177–186, 1996, autoři však opomněli rozdělit poctivé náleže dle pohlaví, a není proto patrné, zda jimi zjištěná čestnost ekonomů není jen důsledkem většího zastoupení žen v jejich vzorku.

8) Univerzita je s 20 000 studenty největší ve Švýcarsku, Frey B., Meier S.: Are political economists selfish and indoctrinated? Evidence from a natural experiment. Economic Inquiry 41, 448–462, 2003 a Meier S., Frey B.: Do Business Students Make Good Citizens? International Journal of the Economics of Business 11, 141–163, 2004/2.

9) List J., Bailey C., Euzent P., Martin T.: Academic Economists Behaving Badly? A Survey on Three Areas of Unethical Behavior, Economic Inquiry 39, 162–170, 2001/1.

10) Odhlédneme-li od vlastní zkaženosti ekonomů, důvodem je patrně fakt, že mezi vědeckými časopisy mají ty ekonomické jedno z nejdelších recenzních řízení a prodleva mezi podáním článku a jeho výslednou publikací přesahuje dva roky, Mason P. M., Steagall J. W., Fabritius M. M.: Publication Delays in Articles in Economics: What to Do About Them, Applied Economics 24, 859–874, 1992; úprava okrajových dat je pak autory viděna coby „vhodné“ řešení pro obejití dlouhého kolotoče revizí, které centrální hypotézu ponechávají beze změn.

11) Smith A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, Liberální institut, Praha 2002, s. 16 a 398, Smith A.: Teorie mravních citů, Liberální institut, Praha 2005 (1759), s. 5.